

Fekete Gyula naplója a „történelemnek”

Fekete Gyula: *Naplóm a történelemnek, 1941–2000*

„Rendszerek mennek, rendszerek jönnek, de az egérlyuk táján változatlanul: a macska elszundikálbat – az egér nem.”

Lehetett itt akármi-
lyen rendszer, min-
dig a „népiekkel” volt leg-

több baja a hatalomnak. Az úri-polgári körök többnyire fanyalogtak, nemigen szerették a parasztszagot, az internacionalisták, kozmopoliták, nemzetek fölöttiek irtóztak a „nacionalistáktól”, értve ezen azt az írói vagy közéleti képviselőt, amelynek elsősorban a nemzet sorsa volt fontos, előbbre való az individualisták önzésénél vagy az általános emberi jogoknak a hazai valóságtól elrugaszkodott hangoztatásánál. A hatalmakat, különféle kormányzati tényezőket elsősorban az zavarta, hogy önérdekekre és idegen, kívülről érkező igények kiszolgálására hangolt politikájuk a legteljesebben s egyúttal közérthetően az úgynevezett népi írók tollán lepleződött le. Ez a leleplező „népi” irodalom különösen ingerlő volt az 1945 utáni kommunista-szocialista hatalmaknak, hiszen ezek minduntalan a népre hivatkoztak, proletárdiktatúra, népköztársaság, munkás-paraszt szövetség stb., miközben népellenes diktatúrájukat, népet terrorizáló hatalmi gépezetüket építették, illetve működtették hatvan esztendőn keresztül.

Fekete Gyula azok közé tartozik, akik még a világháború előtt nevelkedtek a két világháború közötti népi mozgalom szellemi teljesítményein, a nagy klasszikusok, Kölcsey, Petőfi, Arany, Ady költészetén és a sárospataki református kollégium tanóráin és önképzőköri foglalkozásain. Már itt a Püski Kiadó könyveinek terjesztője (és persze lelkes olvasója). Paraszti származásán túl, műveltségét, erkölcsi alapjait, közösségi (népi) elkötelezettségét és írói ambícióit tekintve, aligha lehetett más útja, mint amit áttekintett nyolcvankét éves

TRIKOLOR KIADÓ,
2007

korában egy öninterjújában. Ezzel az öninterjúval köszönti az olvasókat a

hatvanéves „közéleti naplóját” nyilvánosság elé táró Fekete Gyula. A *Naplóm a történelemnek, 1941–2000* című gyűjtemény négy vaskos kötetben, több mint háromezer oldalon mutatja be Fekete Gyula közéleti munkásságát. Szépirodalmi munkássága ebben a gyűjteményben nem kap helyet.

Ha így tekintünk a négy vaskos kötetre, elámulhatunk már a látványán is. Aki pedig el akarja olvasni a bő háromezer oldalt, annak igencsak neki kell gyürkőznie. Érthető, hogy Csoóri Sándor a *Hitel* főszerkesztőjeként „tapintatosan” közelített a kérésével, hogy írjak a folyóiratnak a „naplóról”. Maga a szerző is reálisan veszi számba lehetséges olvasóit, így azt is, hogy kevesen lesznek, akik e négy kötetet végigolvassák, de nem is feltétlenül ez a szerző célja. Sokkal inkább az, hogy az elmúlt évtizedeknek, nemcsak tanúja, de az évtizedek közéletének egyik fontos szereplője, s amennyire lehetett alakítójaként, közreadja tapasztalatait, gondolatait, harcainak történetét, melyek sohasem voltak magánérdekűek. Aki a kor történetét kutatja, annak forrás lesz a kutatásaihoz Fekete Gyula négy kötete, és ha becsületesen akar elemezni, értéktételeket mondani a korszakról, akkor ki sem kerülheti, hogy ezekről a lapokról is tájékozódjon. Ez már csak azért is nélkülözhetetlen, mert bizonyos tényekről csak így szerezhet tudomást, nem is szólva arról, hogy például a Kádár-korszak fél évszázados történetének természetét, főbb jellemzőit az ilyesfajta tájékozódás nélkül nehezen tudja megközelíteni.

Ha ennek a hatalmas írói-közéleti életműnek a leginkább hangsúlyosnak tekinthe-

tő témáit akarjuk kiemelni, melyek újra meg újra elének állnak a napló lapjain, és mindvégig hangsúlyosak maradnak a kezdetektől máig Fekete Gyula publicisztikai munkálkodása során, akkor első helyen a *népességfogyás* ügyét kell említenünk.

Fekete Gyula életharca e tárgyban a nemzet életharcával volt egyenlő hosszú évtizedeken át. Minden közéletben többé-kevésbé tájékozódó ember emlékezhet különböző lapokban, fórumokon olvasható vagy elhangzott megnyilvánulásaira a népesedési politika hiányáról, a népesség riasztó fogyásáról, e tárgyban írt elemzéseiről és javaslatairól. Ami meghökkentő, az az, hogy naplójából kiderül, már ifjú korától foglalkoztatja ez a kérdés, az aggodalom már meglepően fiatalon készíti arra, hogy tényekkel, adatokkal alátámasztva figyelmeztesse a társadalmat a magyar népesség rohamos fogyásának veszélyeire, majd egyre tragikusabb következményeire. Mondhatjuk hát, hogy egy életen át páratlan következetességgel írja, mondja a magáét, és éppen ezzel ment mindazok idegeire, akiknek ez a fogyatkozás és pusztulás közömbös volt, vagy éppenséggel kívánatos. A népessépolitika ügyében kapta éppen ezért a legtöbb dühödt, gyakran gúnyos támadást, nemcsak a hatalom, de a nemzeti ügyek iránt érdektelen sajtókörről, internacionalista-kozmpolita értelmiségiektől.

Folyamatosan kárhoztatja ezért elsősorban a mindenkori kormányokat, de magát a társadalmat is. Azt a magyar társadalmat, amely mintha maga is le akarna mondani az életről, amelynek egyre inkább terhes a gyermek vállalása és széles rétegein egyre erősebben uralkodik a fogyasztói lelkiület, az önzés, az „éljünk magunknak” életfelfogása, mely már nemcsak tudatát, de elemi erkölcsi érzékét és természetes emberi ösztöneit is kikezdtte. A fogyatkozásnak ezzel a már-már visszafordíthatatlannak látszó folyamatával szemben a Kádár-rendszer felelősei nem akarnak, a társadalom pedig öntudatlanságában nem tud helyállni. Fekete Gyula pedig ír, tárgyal, javaslatokat tesz, s legfeljebb egy értékelhető, de mégiscsak át-

meneti siker vagy félsiker (a GYES bevezetése) kíséri útján. A „főállású anyaság” gondolatát eleve elvetik anélkül, hogy komoly tárgyalás, megfontolás kérdésévé válhatna.

A rendszerváltástól várt joggal igazi fordulatot Fekete Gyula is a népesedéssel kapcsolatos kormányzati politikában. Csalódott. Sem a demokratikusan választott új kormányzat, sem a társadalom nem reagált erre a veszélyhelyzetre úgy, ahogy az szükséges és természetes lett volna az átalakulás következtében, az akkor oly gyakran zengett nemzeti jelszavak jegyében. Az az áldemokratikus-liberális ideológia és politika, amely ekkor végképp úrrá lett Magyarországon, ugyanúgy viszonyult a népességfogyás ügyéhez, mint bármely más, a nemzeti létünket meghatározó kérdéshez. A régiekből és az újakból hirtelen verbuválódott politikai osztály döntő része kifelé figyelt, igyekezett megfelelni most már nem a szovjet hatalom, hanem a nyugati politikai és gazdasági hatalmak „elvárásainak”, miközben hátat fordított a saját népének. Ez alól többé-kevésbé sikeres kivételként tekinthetünk az Orbán-kormány négyesztendő időszakára, mely a feladathoz is, a rendszerváltás közel húsz évéhez viszonyítva is rövid volt ahhoz, hogy például családpolitikájában, a népességfogyás megállításában eredményesebb lehessen, és hosszabb távra meghatározó erejű, jó nemzetmentő programot kényszeríthessen az utána következő kormányzati ciklusokra. A háromgyermekes családmodell álma éppen úgy elvetélt már meghirdetése perceiben, mint oly sok más józan elgondolás a nemzeti jövőt illetően.

Igaza van Fekete Gyulának abban, hogy nemcsak egyik-másik kormány, hanem egymást követő korszakok, rendszerek és kormányzatok nemzetvesztő politikájának következményei csapódnak le a magyar társadalom önpusztító magatartásában. Hangsúlyozza is minduntalan magának a társadalomnak, a magyar népnek a felelősségét önmaga iránt. Nyolcvanadik életévén túl, megterhelve súlyos tapasztalatokkal, vereségekkel, hiábavalónak tűnő harcokkal, erőfeszítésekkel, napló-

ja bevezetőjében végül is keserűen kifakadva kéri számon a társadalomtól, hogy elpártolt az élettől: „Végeredményben az dönti el a sorsunkat, hogy ez a fél évszázadon át butított és lehetetlenül elbutított nép tud-e egyáltalán különbséget tenni az élet és a halál közt. Képes lehet-e még arra, hogy szavaival és tetteivel, szavazataival és szolgálatával a halál elhatalmasodó pártolását a folyton megújuló élet feltétlen pártolására váltsa.” Tegyük azért hozzá: ha egy nép idegrendszerében évszázadok vereségeinek, kudarcainak emléke rakódott le és öröklődött át nemzedékről nemzedékre, már-már végzetszerűséget sugalmazva legalábbis a trianoni katasztrófától, az ötvenhatos leverettetésén, az azt követő megtorlásokon át, a rendszerváltás létbizonytalanságot hozó, hazugságokkal és végkiürítással sújtott tapasztalati anyagáig, akkor nemcsak az elbutításról van szó, hanem a társadalom által megélt jövőtlenség és egzisztenciális kiszolgáltatottság közérzetéről is. Az ebből fakadó bénultság, a tehetetlenség pedig nem az életkedv, az életerő, a jövőbe vetett bizalom táptalaja, melyből a népesség gyarapodásának, fizikai, biológiai, szellemi kiteljesedésének a vágya fakad. Azt se felejtjük el, hogy az úgynevezett civilizációs igények általánossá válása és a 20–30 éves fiatalok hazai létfeltételei közötti szakadék késlelteti s egy életre fel is függesztheti a fiatalok családalapítási elhatározását és ezzel együtt a gyermekvállalást, még a csakugyan bennük élő család és gyermek iránti vágyaik ellenére is. A rendszerváltás óta ez a helyzet csak súlyosbodott, hiszen a szakadék most már létrejött az újdonsült „felső tízezer” és a népesség döntő hányadának ifjai között is. Bár az utóbbiak számára abba a felső tízezerbe jutni nyilvánvalóan lehetetlen, de a kapaszkodás ösztöne az anyagi javak hajszolása felé űzi, vagy egyszerűen csak a pusztta létfenntartásra kényszeríti a fiatalok többségét, és ezzel együtt a családalapítás elodázására, végül a lemondásra.

Mindezzel együtt igazán van Fekete Gyulának abban is, hogy a társadalom szellemi-lelki züllesztése néhány évtized alatt elvezethet – részben el is vezetett – a tö-

meges öntudatvesztésig, a társadalmi normák rombolása pedig a közösségi normák nyílt vagy kevésbé látványos szétzilálásáig a mindennapi életben is. Az immár vitathatatlanul tudatos és szervezett rombolás kiváló eszköze a Fekete Gyula által is oly következetesen ostromozott *sajtó, illetve a média*. Ez lett a népesség önálló gondolkodás iránti igényéről való önkéntes lemondatásának kétségkívül leghatásosabb eszköze. Nem véletlen, hogy – a népesedés tárgykörén túl – a másik nagy témakör publicisztikájában a nyugatról beáramló „kultúr-szemét” vagy „kultúrmocsok” egyént és közösséget egyaránt súlyosan veszélyeztető jelensége. Szembe az árral, szinte mindennapos írói küzdelemben. Ez a vállalkozása volt mindig is a másik nagy tétel a számláján, amiért megint csak ott ütöttek folyamatosan, ahol érték, és gúnyolták, amilyen durván csak lehetett. Ismét egy vállalkozása, amely eleve kudarcra volt ítélve, hiszen az eszközök zöme olyanok kezében volt, akikben sem szándék, sem érzék nem volt ahhoz, hogy egy nép ízlését, érdeklődését az értékek, a közösségben élés és a közösségben való megmaradás felé tereljék.

Anélkül, hogy a Kádár-rendszer Aczél György irányította kulturális politikáját egy pillanatig is mentegezni akarnánk, elmondhatjuk, hogy a rendszerváltás első perceiben is nyilvánvaló lett: az általános piacosítással a magyar kulturális élet egésze mélypontra jut, a leghatékonyabb népbuító, agytempító eszköz, a média pedig a korábinál is sokkal inkább, sokkal nagyobb erővel szolgál a rombolás, az önpusztítás ügyének. A rendszerváltás következményeképpen most már ledőlt minden gát a beáramló, majd az egyre bővebben tenyésző hazai szemét útjából. A harcot tehát Fekete Gyula is ott folytathatta, ahol abahagyta, csak most már arra a politikai visszhangra sem számíthatott, amely lehetett el-lenséges, az is volt folyamatosan, de legalább volt. Fekete Gyula naplója – ha nem is teljességében, de lényegét tekintve – kiváló adalékok tömegével járul hozzá a Kádár-rendszer, ezen belül az Aczél-korszak jellemzéséhez és

megértéséhez. Az olvasó elé tárja az írószövetségi eseményeket, a tokaji írótábor, írók egyéni civil háborúját az aczéli kulturális politikával szemben, és fordítva: a hatalmi, pártközponti erőfeszítéseket az írókkal, műhelyekkel és az Írószövetséggel való leszámolásra vagy manipulatív ellehetetlenítésére. Jól láthatóvá válik többek között a rendszernek az a sajátossága, hogy évtizedeken át igyekeznek néhányan az irodalmi közélet képviselői közül érvekkel, a párbeszédre való hajlandóságuk bizonyításával meggyőzni eszméik, igazságaik felől Aczél Györgyöt, sikertelenül. Aczél pedig egyre inkább törekszik az irodalmi élet vezéralakjait domesztikálni és felhasználni a maga politikájának érdekében, ugyancsak sikertelenül. Tanúskodnak erről a sajátos, hosszadalmas küszködésről a könyv azon lapjai, melyek számot adnak például Fekete Gyula és Aczél György néhány találkozásáról. Kiviláglik többek között e találkozások leírásából is, hogy Aczél már-már ördögi politikáját rendkívül ügyesen és olyan sajátos politikusi intelligenciával művelte, ahogy mai tanítványai esztelen gögjükben és érzéketlenségükben mesterük nyomába sem érhetnek. Hasonlóképpen tanulságosak azok a lapok is, amelyek a titkosszolgálatok működését jellemzik, a szerző személyes idegborzoló „élményeiből”, titkosszolgálati jelentések szövegeiből. A módszerek és eszközök bizonyos fokú változatosságát jelzik például a Csoóri Sándor, Csurka István ellen indított politikai hadjáratok leírásai is. Aczél vitathatatlan készségét a másik fél megismerésére – ha lehet, megnyerésére –, miközben gátlástalanul alkalmazta velük szemben a tiltás és a megtorlás különféle eszközeit, az elrendelt betiltásoktól a titkosszolgálati eszközök bevetéséig.

A *Napló* időrendben is pontos képet ad arról, ahogyan a nyolcvanas években egyre erősebben bontakozik ki az ellenállás – előbb kisebb, majd nagyobb értelmiségi körökben, döntően az irodalmi életben és az Írószövetség körül – a hatalmi arroganciával és a pártpolitikának a szellemi életben való térhódításával szemben. Olyannyira, hogy a szerző szerint a rendszerváltás már

1981-ben az Írószövetség akkori közgyűlésén elkezdődött azzal a demokratikus válságtással, amelynek következtében prominens kommunisták egész sora bukott ki a szövetség vezető testületeiből. Ez az ellenállás erősödött egyre inkább a nyolcvanas évek közepéig-végéig, és most már nemcsak az Írószövetség körein belül vagy annak közvetlen környezetében, de egyre tágasabb körökben. És itt – nem is Fekete Gyulával vitatkozva, inkább csak őt kiegészítve – érdemes megjegyezni, hogy a rendszerváltás előkészületei egy évtizednél is jóval hosszabb időszak eseménytörténetébe ágyazódnak, nagyjából 1968-tól, többek között a fiatal írók lakiteleki találkozásán át, a tizenkilencek (a szerző által elég részletesen tárgyalt) leveléig a Politikai Bizottsághoz, illetve Kádárhoz, a Bethlen Gábor Alapítvány szervezéséig, majd a *Tiszatáj* megszüntetése elleni szervezkedésig, végül a monori, majd 1987-ben a Lakiteleki Találkozóig. Ez a találkozó már közvetlenül a rendszerváltás folyamatának kezdetét jelentette a „subások” (ahogy a „népieket” a titkosszolgálat elkeresztelte) szervezésében.

A *Napló* 3. kötete (1985–1992) döntően már az MDF születéséhez és eltorzulásának, átváltozásának történetéhez szolgál fontos adalékokkal, majd a 4. kötet a 2000. évig a már rendszert váltott Magyarország közállapotairól szól, vissza-vissza térve szükség szerint a Kádár-korszak bizonyos eseteire és a rendszerváltó évekre, a Magyar Demokrata Fórum eredeti szándékai-val összevetve az Antall-kormány és személy szerint Antall József tevékenységét. Az eredeti szándékot Fekete Gyula nagyon helyesen bizonyos „harmadik út” irányában jelöli meg. Ez a harmadik utas rendszerváltó szándék és terv nem képtelenségeket, hanem csupa természetes követelményt jelentett: a nemzet függetlenségét, a társadalom demokratikus jogi és politikai berendezkedését, az igazság és igazságosság elvének érvényesítését a nemzeti-társadalmi lét mindennapjaiban, lényegében a „szociális piacgazdaságnak” megfelelő gazdasági

szerkezetet, melyben az igazságos elosztás is érvényesíthető, és természetes módon új kapcsolat kiépítését a trianoni határokon kívül élő magyarsággal. Más oldalról közelítve, a „harmadik út” Fekete Gyula fogalmazásában/definíciójában más, de lényegében mégis ugyanaz: „Voltaképp új rendszert kellene építeni a közösségi s az egyéni érdek szintézisére alapozva” – írta még 1984. október 23-án. Történelmi tény azonban, hogy akár így, akár úgy fogalmazzunk, bárhonnán közelítünk az eredeti szándékok és a társadalmi várakozások tartalmához, 1990-től máig azokból semmi sem valósult meg, mindennek inkább az ellenkezője. Okkal és élesen fogalmazza meg ezért az első szabadon választott kormány felelősségét, elsősorban a szinte korlátlan politikai felelősséggel felruházott miniszterelnökét, Antall Józsefét. Ne csodálkozzunk azon, hogy – túl a miniszterelnök politikájának bírálatán – Antall halála után a nemzeti gyász meghökkentő aránytalanságát is szóvá teszi. „Elgondolom mennyivel látványosabb országos gyász ez annál, amely Kodályt vagy Illyést búcsúztatta, a magyarság valódi nagyjait. Lám csak, milyen nagygyá tesz egy embert a hivatal. Elképzelni is lehetetlen, hogy Kodály, Bartók vagy Illyés halála feketébe öltöztesse a tévébemondókat, és a médiát műsorváltozásra szorítsa. Sajnálom, hogy nem írtam meg azt a levelet, amelyre már készültem a nyáron, amelyben épp arra figyelmeztettem volna, hogy első helyen őt tartom felelősnek azért, ami nyolcvankilenc óta történt, az ő irányításával, szívóskodásával, kártételeivel játszottuk el gyönyörű történelmi lehetőségeinket” – írja. Majd hozzáteszi még: „Mindnyájunk szerencséje, hogy Antall József vezetett bennünket – mondja Boross. Én viszont nem szabadulhatok attól a feltételezéstől, hogy Antallt a háttérből vezérelték” (1993. december 12.).

Nem azért idéztem a fenti sorokat Fekete Gyula naplójából, hogy a magam ítéletét igazoljam általa Antall Józsefet illetően, többször elmondtam már magam is a

nyilvánosság előtt, le is írtam, még Antall halála előtt. Fontosak Fekete Gyula idézett sorai elsősorban azért, mert jól érzékelteti, hogy miközben az ország népe már kilencvenben nagyobb hányadában szemben állt Antallék politikájával, másik fele valami nagy kábultságban élt, és sokáig nem vette észre (sokan még ma sem), hogy cudarul becsapták, már a rendszerváltás születését megelőző pillanatokban ellopták előle a történelmet, és amiért rajongott vagy amit tisztelettel nézett, az nem volt egyéb, mint sorsának kiárusítása, demokratikus és nemzeti álsruhába öltöztetve. Nem is reked meg Fekete Gyula súlyos bírálata Antall személyénél, az egész rendszerről is számos helyen közli lesújtó véleményét, újból és újból lerántva a hazugságpolitika, a rablópolitika képéről a demokrata álarcot. Alábi (1996-os) megállapításának igazságtartalma sohasem volt nyilvánvalóbb, mint éppen napjainkban: „...a bolsevik és a hazai márkájú „liberalizmus” ebben a három tulajdonságban nem egyszerűen rokon, hanem vegytisztán azonos: a hatalomvágy megszállottja s a nemzettudat és az erkölcs gyilkos ellensége. Hiszen ezeket – míg léteznek – soha le nem győzheti.”

Hatvan év tapasztalatai birtokában Fekete Gyula joggal emlegeti naplójában azt is, hogy az említett bolsevik-neoliberális hatalombitorlók alighanem leghatásosabb fegyvere a címkézés: a „szélsőséges” és főként az „antiszemita” címkék gyakori osztogatása olykor az egész magyar népre, olykor egyik-másik képviselőjére a szellemi vagy a politikai életből. Szól ennek kettős veszélyéről is, hiszen egyszerre bénítja a magyar közéletet, a magyar társadalom természetes érdekképviselőinek a lehetőségeit, s ugyanakkor gerjeszti a zsidók iránti ellenszenvet, amelyre azután megint csak hivatkoznak, függetlenül minden egyéb tényezőtől, amely azt előhívhatta. Agresszív, militáns zsidó csoportosulásokban él ez a veszélyes taktika, s az SZDSZ-ben felépítette a maga országgyűlési pártját is.

Ezzel a címkéző agresszivitással szemben a nemzet, a társadalom akkor tud

megfelelően védekezni, ha immunrendszere egészséges, de még ez esetben is természetes, hogy párttal, pártokkal szemben pártok álljanak, melyek az országgyűlésbe és kormányzati szerepbe jutva a maguk eszközeivel ennek a rombolásnak és gátlástalan terjeszkedésnek a gazdasági és a politikai életben, valamint a médiában ellenállni tudnak. Különösnek tűnik ezért is, a többpártrendszer körülményei között egyébként is, Fekete Gyula erős ellenszenve a pártosodással szemben. Íróként ez az ellenszenv legalábbis érthető, a nemzeti erők szétszóródása láttán pedig jogos is, mint ahogy jogos a szerző gúnyos megjegyzése az elpártosodás körülményei között: „Saját pártot minden magyarnak.”

Azt azonban tudomásul kell vennünk – minden fenntartásunkkal együtt –, hogy napi politikai harcok megvívása, az ország stratégiai védelme csakis pártharcok révén és a nemzetnek elkötelezett pártok közreműködésével valósulhat meg. Lezajlott ez a vita már annak idején az MDF-ben is, és a későbbi bajok nem abból eredtek, hogy az MDF párttá szerveződött, hanem abból, hogy eszméit és eredeti szándékait új vezetői elárulták. Ezzel együtt igaz van Fekete Gyulának, amikor megállapítja: „Amit ma demokráciának szokás nevezni, az a legnagyobb szélhámoságok egyike. A mi esetünkben még ez a fogalmazás is meg-

alkuvónak tetszik, minthogy nálunk akkora a szélhámoság, hogy talán párja sincs.” Ennek oka azonban itthon nem a pártok léte, hanem a korrump, komprádor politikai erőcsoport, mely a hatalmat gyakorolja a legelszántabb arcátlansággal. Nem vigasz számunkra az sem, hogy a nyugati világ vagy tán az egész világ többé-kevésbé a liberális demokráciák csődjét mutatja, s ma már az emberiséget veszélyezteti mindenütt. Minket, mert fizikai és erkölcsi-szellemi létünkben legyengítettek az elmúlt évtizedek és az elmúlt húsz esztendő a rendszerváltás óta, különösen veszélyeztet. Így azután nem mondhatnánk, hogy optimista mondatokkal zárulnak Fekete Gyula naplójegyzetei, elemzései és elmélkedései. Ezért köszön el olvasóitól a ma már nyolcvanhedik életévét munkában töltő Fekete Gyula Petőfi intelmével: „Ébredj, hazám, mert ha most nem ébredsz, / Soha többé nem lesz ébredésed...”

Az író Fekete Gyula – annyi nagy elődjéhez hasonlóan – népét ostorozva ószövetségi ember, humanitásában, tisztességében és szeretetében újszövetségi. Amúgy pedig magyarnak és demokratának igaz ember s mindketőben egy életen át következetes. Tanúsíthatja ezt ez a hiteles napló azok számára is, akik az irodalmi élet csendesebb vizein szeretnek hajózni.

BÍRÓ ZOLTÁN

Megmaradás és hűség ösvényei

Székely László: *Kutya élet*

Bukarestben élő Székely László, székely-magyar író tollából

2007-ben rendhagyó könyv jelent meg, amelynek címe: *Kutya élet*, alcíme pedig: *Emléktörvények*. Nem lévén irodalomszakértő, a rendhagyó jelző, illetve minősítés tekintetében a könyv szerkesztőjére hagyatkozom. De

EDITURA GARAMOND,
BUKAREST, 2007

az én olvasatomban is műfajilag változó írások-elbeszélések, novellák,

tájéleírások és emlékiratok stb. sorjáznak benne, miközben ezek egységes vonalat követnek, és egységes egész művé állnak össze. Számmomra azonban a legmegragadóbbak – talán mert bizonyos tekintetben érintve érzem ma-

gamat is – a megejtő őszinteséggel megírt önelemző vívódások, egy székelyfalu minden napjainak s benne egy sorsüldözött család történetének drámai elbeszélése, továbbá egy hűséges kutya sorsának, egész életútjának szeretetteljes bemutatása a szerző mély ember- és állatszeretetének fényében. Mindezt pedig átöleli és áthatja a szépséges székelyföldi táj és szülőföld iránti eltéphetetlen ragaszkodás s ihletett szeretet megkapóan érzékeny és érdeklő kifejezése.

Miután azonban maga az olvasás is bizonyos gondolatalkotás, méghozzá az író gondolatainak segítségével, engedtessek meg nekem, hogy a könyv méltatása mellett és annak ürügyén – nem önző szándékkal – szélesebb összefüggésben eleveintsem fel emlékeim, és fejtssem ki gondolataimat magáról a szerzőről, valamint a vele való régi „magyar sorsú” barátságunkról is. Azért, mert a mai világban nagyon is szükség van a Csoóri Sándor által történelmi mélységűen megragadott és körvonalazott „mozaiknemzet egybeláttatására”, a magyarok egymás iránti hűségére és kölcsönös megbecsülésére.

„Gondolataim, szavaim az anyanyelvben gyökereznek, abból szívják éltető nedvüket – írja a szerző. – Az anyanyelv megőrzése sorskérdés, a nemzeti megmaradás, a továbbélés záloga. Az anyanyelv megőrzése nélkül legtöbbször rövidzárlatosan működik az ész.” És így folytatja: „Egyre nehezebb a helytállás, mind bonyolultabbá válik a kisebbségi sorsból adódó csapások elkerülése. Pedig a behódolás, nemzeted megtagadása, a kiválás majd mindig súlyos traumát okoz.” „A romániai magyarság számának fogyatkozása, amely régóta és mindinkább érzékelhető történelmi folyamat, saját hibáink mellett – folyamatosan pusztítjuk magunkat, egyebek között az aggasztó arányokat öltő kivándorlással – a mindenkori budapesti kormányok nemzetvédő politikája hiányának vagy hibás, felelőtlen voltának is következménye.”

Egyértelműen igény van tehát arra, hogy az anyaország, vagy ahogy mostanában mondogatják, „kis-Magyarország” fo-

lyamatosan felelősséget vállaljon a szétszakított és szétszóródott magyar nemzet különböző mozaikrészeinek sorsa iránt. – Nos Székely Lászlóval való barátságunknak a hatása is benne volt abban, ahogyan annak idején munkatársaimmal együtt kiálltunk emellett, illetve ahogyan erről a kérdéstről nem könnyű helyzetben, 1988 januárjában a Kossuth Rádió Rádiónapló című műsorában nyilatkoztam: „Egyértelműen le kell szögeznünk, hogy a határainkon kívül élő magyar nemzetiség, főleg a Kárpát-medencében élő magyarság a nemzet részét képezi... Ezért joggal elvárhatják, hogy Magyarország minden körülmények között felelősséget érezzen érettük is; kellő határozottsággal tegye szavá hátrányos megkülönböztetéseiket; nemzetközi kapcsolatai alakításában legyen tekintettel rájuk, érvényesítse az ő érdekeiket is.”

De itt visszatérek mondanivalóm elejére. Nagyon régen volt – ugyanis immár több mint egy fél évszázada –, amikor Székely Lászlóval megismerkedtünk. Mégis elevenen él bennem az emléke, ahogyan barátságunk magyarságunkban fogant valamikor 1953 késő hideg őszen Moszkvában. Akkor kezdtük meg hatéves ösztöndíjas egyetemi tanulmányainkat nemzetközi kapcsolatok, illetve diplomáciai szakon. Kezdőként idegenek és eléggé gyámoltalanok voltunk még e nagy város-faluban. Reggelenként zsúfolásig megtelt buszon (vagy trolibuszon) utaztunk a Gorkij utcai diákszállóból az egyetemre. – Később kiderült, hogy ez a zsúfoltság az ottani tömegközlekedésben általános jellegű volt az egész városban. – Egyik alkalommal, mindjárt ahogyan nagy rándulással elindult a busz, valaki élesen felkiáltott, ízesen káromkodva egyet magyarul, mert a furakodó, tülekedő emberek egyike rálépett a lábára, mások pedig durván ránehézkedtek. Mi, akik hárman voltunk ott akkor együtt „hírös kis-Magyarországról”, meglepődtünk és elcsodálkoztunk azon, hogy van itt más magyar is rajtunk kívül az összelapított emberek között. Mint kiderült Székely László volt ez az ember Erdélyből, Székelyföld szülőltje. Később azt is

megtudtuk, hogy a romániai diákcsoport egyetlen árva-büszke magyar tagja volt évfolyamunkon. Amikor leszálltunk a buszról, kezét szorítottunk, és lélekben átöleltük egymást.

Így ismerkedtünk meg akkor, és ezután hat esztendeig tanultunk együtt, és ettük a diákok nem könnyű kenyerét, gyakran éhezve magyar ételre és fázva az orosz télben, tavaszoként pedig érezve a gyötrő vitaminhiányt. De közben a hosszú évek alatt megerősítettük barátságunkat, és miután az idő nemcsak múlik, hanem telik is, egyre több tudással, tapasztalattal és magyarságunk iránti felelősségérzettel telített fel bennünket. Az akkori nehéz körülmények között sem adtuk el „magyar lelkünket”, miközben megtanultuk becsülni más nemzetek fiait is. És mindez, amiről szólok, értelemszerűen tehát külföldön történt meg velünk, amin nem kell csodálkozni, hiszen huzamosabb ideig távol élve a hazától, az emberben felerősödik a honvágy, a ragaszkodás szülőföldjéhez, magyarságához. Gondolom így lehetett ezzel Ady Endre is Párizsban, ahonnan másképpen láthatta és mélyebben is érezhette át hazája sorsát, fogalmazhatta meg felelősségtudatát nemzete iránt, és végül is gondolhatta úgy, mintha ő volna „az utolsó magyar”, aki még tehet valamit népéért. – Bár különböző időben és körülmények között éltünk külföldön, távol a hazától, az érzelmi párhuzam adódik, és így Illyés Gyula példáját is felhozhatom, aki 1946-ban a *Nagyvilág*ban ekképpen írt erről: „Tizenkilenc éves koromban tettem földjére (mármint Párizs földjére – Sz. M.) a lábam, s huszonhárom éves voltam amikor először elhagytam... Onnan láthattam meg végre való helyén s valóságos helyzetében Magyarországot. Szédítő és lelket próbáló pillanat volt. Párizs tett magyarrá.” És persze szinte számtalan hasonló emberi sorsot lehetne felsorolni a magyar történelemből, irodalomból és más művészetek köréből, hiszen sok honfitársunk kényszerült kivándorolni, emigrációban élni, vagy sokaknak szülőföldje vált idegen állam területének részévé. Ezért inkább általános jelleggel és összefoglalóan csak Ilja

Ehrenburgra utalnék – mert nem csupán magyar jelenségről van itt szó – aki *Emberék, évek, életem* című könyvében ismert, nagy embereket felsorolva leírja, hogy a világirodalom jelentős alakjai közül többen legszebb hazafias műveiket külföldön vetették papírra. – Ugyanakkor valóban más szakmai és alkotói területekről is hozhatunk fel hasonló példákat: Teller Ede, a nagy magyar atomfizikus például még matuzsálemi korában is szívhez szólóan beszélt magyarságáról, szülőhazájáról és magyar anyanyelvének fontosságáról, többek között a tudományos kutatásban is. Igor Sztravinszkij orosz származású zeneszerző pedig egyszerűen így summázta érzéseit: „A szülőhely az életben a legfontosabb faktor”... „s az ember emlékezet által él”. Nos ők is mindketten életük legnagyobb részét távol a szülőhazától, külföldön élték le.

A történelem és a mi személyes sorsunk úgy alakult, hogy mi nem Párizsban, hanem Moszkvában, a kommunizmus és az álinternacionalizmus akkori szovjet értelmezésének és gyakorlatának fellegrárában éltünk és tanultunk, s ott mélyült tovább magyarságtudatunk és kötődésünk. A különbség ugyanakkor abban is megvolt, hogy míg Párizsból nézve annak idején Ady vagy Illyés lelki szemei előtt egy sokkal szegényebb és elmaradottabb Magyarország képe sejtett fel, ami fájdalmat okozott nekik, és ébresztőleg hatott rájuk, addig Moszkvából tekintve Magyarország jobban nézett ki az általános civilizációs fejlődést, a mindennapi emberi viszonyokat és körülményeket illetően. De tudtuk azt is eme nagy ellentmondások országában, ám nagy nemzet hazájában, hogy Tolsztoj és Dosztojevskij önmagában véve is világirodalom. És azt is tudtuk, hogy az oroszoknak van már atomfegyverük, és a világűrbe jutást készítik elő. Viszont eközben volt kenyér- és húshiány meg nyomor és szegénység is jócskán sok helyen ebben a hatalmas országban. Nekünk tehát inkább csendben védekezve és tanulva kellett eligazodnunk az ilyen-olyan hatások alatt.

Ugyanakkor nyilvánvalóan embere válogatta, ki hogyan viselkedett ezen különböző

emberi, ideológiai és politikai hatások alatt a magyar diákok elég nagy létszámú táborában. 1956-ban pedig már kiderült, hogy kisebbségben voltunk azok, akik lázadni mertünk, és a magunk módján – egészen a képletes ülösztájkig – elítéltük hazánk szovjet katonai lerohanását, a szabadságharc vérbefojtását. Éppen Moszkvában talán ez sem volt kevés, de itt ezt most nem részletezném. Sajnálattal mondhatom azonban – ragaszkodva mondanivalóm fonálához –, hogy a más országokból ott tanuló diákok közül, legalábbis a mi egyetemünkön, istenigazából senki nem állt mellénk. Jó érzéssel állíthatom viszont, hogy egyedül a romániai csoport egyetlen magyar tagja, Székely László velünk volt, kifejezve együttérzését és szolidaritását, amit román diáktársai egyöntetűen igen rossz néven vettek tőle. Nekünk meg azt mondogatták ezek a románok, hogy a magyarok mindig is militaristák voltak. Hogy ezt meg honnan vették?! – A történelmi hűség kedvéért, csak röviden jegyzem meg, hogy az oroszok között inkább akadt egy-egy olyan diák, aki félve-feszengve ugyan, de szeme sarkából jelezte valamiféle „megértését” az otthoniak miatti aggodásunkért. Az egyetem dékánja pedig egyenesen védelmemre kelt, mert jó tanulóról lévén szó, amikor a Marosán-féle politikai felügyelők minősítő jellemzést kértek rólam. És végül magyar egyetemi társaimnak egy része is mellém állt. Ennek köszönhetően folytathattam tanulmányaimat, és majdan befejezhettem az egyetemet.

Ekkor tehát már nehéz és kényes helyzetben mutatkozott meg, hogy mit jelent a magyar–magyar összetartozás és az egymásrautaltság érzelmvilága. És az életben ezután is számtalanszor bebizonyosodott számomra, hogy népünket-nemzetünket érintő sorskérdésekben és magatartásban egy magyar embert minden körülmények között természetes módon leginkább magyarral kötheti össze a legerősebb kapocs. Ennek ezután is változatlanul így és természetesen kell lennie a 2004. december 5-ei szé-

gyenletes népszavazási fiasco ellenére is, feledve és történelmileg túlhaladva azt.

Íme tehát erről a keményfából faragott székely-magyar íróról – és persze könyvről – beszélek, akire az egyetem elvégzése után nehéz sors és cudar idők vártak Bukarestben magyarsága miatt. Székely László nem véletlenül azoknak ajánlja könyvét, akik együttéreznek a sorsüldözöttekkel. Ez az életérzésén, hangulatán is át-áthat, amikor a helyi lakosokkal együtt 10–15-en összejöttek a sudárfenyők alján, patakpartján épült székelyföldi faházuk lugasában, és borozgatás közben fel-felcsendült a dal: „Nincs a székelynél árvaabb a világon”, s ezt kontrázva: „Csak nem fajult el még a székely vér, ...minden csöppje drága gyöngyöt ér.”

Hatesztendei diplomáciai tanulmányai után ugyanis csupán néhány évig dolgozhatott a Külügyminisztérium állományában, mert ő „csak egy magyar” volt Romániában. Így ír erről a könyvében: „Külföldi szolgálat, gyors előrehaladás a diplomáciai ranglétrán, ragyogó karrier várt rám. Létezett azonban egy bökkenő. Székely László névvel Romániát nem lehetett külföldön képviselni. Valaki fejében megszületett a mentő, jobban mondván az ördögi ötlet: legyenek Ladislau Secuiu. Ez ugyanaz – próbáltak meggyőzni. Nekem nem volt ugyanaz!... Pedig az állásommal, a karrieremmel játszottam. De mit számított ez a becsületemmel szemben?! ...Nem gyaláztam meg önmagam. Tisztán maradt a lelkem. Amolyan belső emigrációba vonultam. Kikristályosodott bennem a felismerés: aki lemond nemzeti önazonosságáról, anyanyelvének használatáról, az nem tarthat igényt saját egyéniségére se. Lemond emberi-erkölcsi sajátosságáról. Én a székely-magyar néphez tartozom. Erdélyi magyar léteimből adódóan szüntelenül kerestem és keresem a nemzeti megmaradás ösvényét.” „Ellenálltam a bukaresti hatalmasságok erőszakos, beolvasztó politikájának, vállaltam a gondterhelt pályatöröttek szomorú, kegyetlen sorsát, az eltaposottságot, a kínzó, soha be nem gyógyuló sebeket, ...a kitaszítottak, de az igazságot

kimondók közé tartozom, ...nem lettünk nemzetárulók.” „Apám mondta: a csillagokat nem lehet megbilincselni.”

1956-os magatartásom miatt engemet is meghurcoltak, és másokhoz képest visszaminősítve – eleve lefokozva – vettek fel a Külügyminisztériumba, de felvettek. És mi volt ez ahhoz képest, ahogyan Székely Lászlóval elbántak Bukarestben csak azért, mert magyar. Ott nagyon is tombolt akkor a Ceaușescu-féle balkáni sötét és kegyetlen diktatúra. Én viszont végül is érvényesülhettem szakmai területemen: lehettem nagykövet Berlinben és Moszkvában – egyébként mindkét helyen elsőként mint karrier – hivatásos – diplomata, hiszen elődeim e posztokon valamennyien úgynevezett munkáskáderek, más szóval „régii harcosok” voltak. (Egyetlen kivétel volt, hogy közvetlenül a II. világháború után Moszkvában az első magyar követ Székely Gyula történész-akadémikus volt.) Ezzel szemben író barátom kényszerhelyzetében lett újságíró, igaz nem akármilyen, mert három kultúrában – magyarban, románban, oroszban – nevelkedett, és négy nyelven – magyarul, románul, oroszul és angolul publikálta írásait. Emellett lett belőle testépítő szakember és végül szépprózát alkotó író is. (És itt csak zárójelben jegyzem meg, bár ez talán köztudomású, hogy a Nyugat mégis ezt a Ceaușescu-féle „szocialista” Romániát ajánrozta azokban az időkben.)

Hogy a baráti összejöveteleken az említettekhez hasonló – másoknak talán érzélgősnek tűnő – dalok csendültek fel a székelyek ajkán, nagyon is érthető, hiszen a XX. század második felének évtizedeire szinte folyamatosan rányomta bélyegét Románia primitív magyarellenes gyűlölködő politikája. Georgiu Dej pártfőtitkár például ilyenfajta szavakkal indította útjára küldöttségeit a magyar féllel való tárgyalásra az 1950–60-as években: „Tárgyalni, mindent megígérni, de semmit se teljesíteni!” Az utódja, Ceaușescu és politikája még rosszabb lett, vele már a formális szövetség, a normális szomszédság elemi látszatát sem lehetett fenntartani, mert ő azt egyoldalúan ha-

zugságokkal és csalással akarta tanúsítani a külvilágnak, s elhitétni Kelettel és Nyugattal, mintha jó lenne a viszonyunk, és sajnos nem is eredménytelenül. (Gorbacsov még 1989 augusztusában is magas kitüntetést nyújtott át neki Bukarestben. De az amerikaiak is „kényeztették”.) Kádár János meg is fogadta az 1977-es debreceni és nagyváradai találkozó után, hogy kétoldalú magyar–román alapon nem áll többet szóba Ceaușescuval, nem találkozik vele. Ezt ő élete végéig be is tartotta. (Tény, hogy Ceaușescu kimondottan gyűlölte Kádár Jánost, ő pedig nem tudta elviselni paranoiás román partnerének társaságát, ezért került őt. Személyemet pedig – Sütő András szavai szerint – „a román diktátor éveken át románellenes nacionalistaként” támadott folyamatosan, mert – Sz. M. – nagy hullámokat vető nyilatkozatokban kelt a jogfosztott erdélyi magyarság védelmére.) Grósz Károly törte meg ezt a fogadalmat a hírhedt 1988-as aradi csúcstalálkozóval, amely óriási kudarc volt, és szemfényvesztés, ekkor már a magyar pártfőtitkár dilettáns hozzáállása miatt is.

Végül azután ebben a feszített és elfajult magyarellenes légkörben fabrikálta a Securitate koncepciók gyanúsítását és vádjait, hogy Székely László velem is szövetkezve, románellenes összeesküvést szít, amelynek a szálai még egyetemi éveinkre nyúlnak vissza. Ezzel sötét árnyékot próbáltak vetni erre a tiszta székely-magyar emberre, és állandó megfigyelés alatt tartották. Ezért bizalmas üzeneteket kaptam Bukarestből – tőle is –, hogy esetleges találkozóinkon legyen óvatos és körültekintő, mert „rajta vannak” a szekusok. Az 1980-as években ugyanis már a magyar külügyek egyik irányítója lévén, természetesen voltak romániai vonatkozású diplomáciai feladataim is.

Ezzel itt már be is fejezem Székely László könyvének eléggé rendhagyónak tűnő méltatását és annak kapcsán emlékeim foszlányos felvillantását a magyar–magyar összetartásról és annak immár részbeni történelmi háttéréről. A múlt azonban ma is gyakran kísért, ezért figyelniünk kell és emlékezni! – A történelemből okulnunk kellene!

Milan Kundera Párizsban élő cseh író így példálózik ezzel kapcsolatban *Nemtudás* című könyvében: „Távollétének húsz éve alatt Odüsszeuszról sok emléket őriztek meg az ithakaiak, de nosztalgiájuk nem volt utána. Közben Odüsszeusz szenvedett a nosztalgiától, de semmire sem emlékezett.” – És nem tudta mi történik odahaza. – „Az emlékezet jó működéséhez szakadatlan edzés szükséges, baráti beszélgetések során újra és újra fel kell eleveníteni az emlékeket, különben elenyésznek. Az emigránsok csömörig mesélik ugyanazokat a történeteket, így válnak felejthetlenné. – Odüsszeusz egy valamire várt, hogy végre szóljanak hozzá.”

Milyen érdekes és izgalmas irodalomtörténeti példa ez! Úgy vélem, hogy a magyar–magyar összetartás érzelmvilága tekintetében még többről van szó. Még hozzá nem másról, mint az emlékezet szakadatlan elevenen tartásáról és a kapcsolatrendszer sok-sok ösvényének szüntelen kutatásáról, feltárásáról és bővítéséről. Így őrizhetjük meg és teremt-

hetjük újjá „mozaiknemzetünknek” nemcsak „egybeláttatását”, hanem remélhetőleg valódi egybetartozását és egységét is nyelvében, kultúrájában, jellegzetes hagyományában és szokásaiban, valamint erkölcsi tartásában és jellemében, határtalan szabadságszeretetében.

Túl a hetvenen Székely László immár egész életével felel nemzeti sorsának – közös sorsunknak – fontos kérdéseire. Könyvében igazat ír, és a szülőföld iránti hűség tekintetében Mikes Kelemen és Tamási Áron „legvilágítóbb példáját követi, mint sok-sok székelymagyar ember. Ezért végül is azt tudom ajánlani, hogy minél többen jussanak hozzá és olvassák Székely László *Kutya élet* című kordokumentumnak is beillő könyvét. Irodalmi értékének megítélését és méltatását pedig minden bizonnyal elvégzik majd az arra nálamnál illetékesebbek.

Erőt és bátorítást sugalló élményeket lehet belőle szerezni, illetve meríteni.

SZÜRÖS MÁTYÁS

Vonások Dohnányi Ernő hiteles arcképéhez

Dohnányi Évkönyv, 2007

(Szerkesztette Sz. Farkas Márta és Gombos László)

Dohnányi Archívum működik néhány esztendeje Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében. Munkatársai nagy történelmi adósság törlesztésén dolgoznak: az elhallgattatás és félreanyagazás évtizedei után fel akarják mérni Bartók és Kodály nagyjelentőségű kortársának szellemi hagyatékát, és megteremteni az alapját egy később megírandó objektív Dohnányi-életrajznak. Munkájuk frissességét bizonyítja, hogy öt év alatt eljutottak az ötödik évkönyv megjelentetéséhez.

Akárcsak a megelőző négy kötetet: ezt a legújabbban megjelent ötödik évkönyvet is

MTA ZENETUDOMÁNYI
INTÉZET, BUDAPEST,
2007

jónak, hasznosnak és sokatmondónak tartom. Örvendetes, hogy a tudományos kutatás mos-

tani szűk esztendeiben létezik egy új tudományos műhely, mely lendülettel és hozzáértéssel dolgozik egy fejlődésében korábban visszatartott kutatási ág rendszeres és módszeres kifejlesztésén. De örülök a kötetnek azért is, mert kapcsolatot teremt a magyar zenetörténeti kutatás más műhelyeivel: felhasználja azok eredményeit, és továbbkutató ösztönzéseket kínál számukra. Ez az új kötet legfőbb erénye. Hiányosságai ott mutatkoznak, ahol egyes szerzők nem ismerték fel ezeket az összefüggés-lehetőségeket.

A kötet szerkesztői: Sz. Farkas Márta és Gombos László, tudományos tanácsadója – „műhelyfőnöke” – Berlász Melinda. Szerencsés dolog, hogy a háttérből irányító Berlász Melinda maga több magyar zeneszerző-generáció biográfiai kutatásának szálait tartja kezében – hadd utaljak itt Weiner Leó, Lajtha László, Veress Sándor, Járdányi Pál, Vass Lajos életrajzának módszeres feldolgozására. Egyes esetekben máris feltárultak e munka nyomán a lehetséges találkozási pontok – más esetekben az integráció kívánatos lehetőségei.

Az új kötet legtevékenyebb munkatársafőszerkesztője Gombos László. Az *Évkönyv* hét tanulmánya közül szerzőként ugyan csak egyet jegyez, ez az egy azonban a 400 oldalas kötetnek több mint a felét kiteszi: 250 oldal dokumentáció és összegezés. Témája: Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója, e címmel immár a negyedik közlemény. Az életrajznak ötesztendő, négy koncertévodra kiterjedő szeletét vizsgálja: Dohnányi berlini letelepedésének első periódusát, 1905-től 1909-ig. Berlin a XX. század elején az európai zeneművészetnek egyik izgalmasan pezsgő központja volt, mely biztos kenyeret és magas társadalmi megbecsülést nyújtott az újszerű főiskolai professzornak. Németország korábbi történelmi-társadalmi helyzetéből adódóan – amikor is a német föld számos királyságra és fejedelemségre tagolódt megannyi kisebb-nagyobb kulturális központtal – „vidéki kisvárosai”-nak jóval nagyobb zenei igényei voltak, mint a hasonló lélekszámú magyar (vagy akár osztrák) provinciális centrumoknak. És ezek a német városok könnyebben és gyorsabban elérhetőek voltak az utazó virtuóz számára Berlinből, mint Bécsből, Dohnányi korábbi lakóhelyétől (hogy Budapestről ne is beszéljünk). Így vált lehetővé, hogy Dohnányi, aki 1905-ben Joachim József berlini zeneakadémiáján vállalt életében először állást: e rendszeres elfoglaltság ellenére megkettőzhetette nyilvános fellépéseinek számát. Vagyis a megelőző négy bécsi évad 109 fellépése után, első négy berlini szezonjában 238 alkalommal lépett pódiumra. Évenként átlag hatvanszor, minden

hatodik napon – a tanítás, az utazások és próbák idejét, a koncertszezon nyári szünetét nem is említve. Ez hallatlanul feszes program volt akkor, amikor a városok közötti közlekedés csak vasúton vagy vízi úton történt. A magas koncertszám azonban nem csupán Dohnányi testi és szellemi erejét bizonyítja, hanem azt is, hogy megnőtt a koncertjei iránti érdeklődés, elérve a teljesíthetőség felső határát. Berlini életének első öt éve alatt Dohnányi, ami fellépéseinek számát illeti, egyharmadát teljesítette annak, amit a zongorista Bartók negyven esztendő alatt. Ami akkor is figyelemre méltó tény, ha tudjuk, hogy Bartók épp 1905-ben helyezte át művészi munkájának súlypontját az előadó-művészetről a zeneszerzésre és a népzene kutatásra.

Ez az intenzív tevékenység nagy munkát adott a recepciótörténetet feldolgozó Gombosnak. A régi sajtóanyag kisebb része ugyan adva volt, de a nagyobb részt cikkenként kellett egybegyűjtenie. Ki kellett továbbá választania a legjellemzőbb, legtöbbet mondó kritikákat, és ha nem magyar nyelven íródtak, le kellett fordítani vagy fordíttatni azokat. A harmincoldalas összegező dolgozatban pedig le kellett vonnia mindazt a művészi és emberi tanulságot, melyet a hatalmas anyag kínált. Ezt is, azt is igen jól csinálta. Fordításai németből és angolból pontosabbak és gondosabbak, mint az előző kötetben közöltek.

További két „folytatásos” tanulmánynak is helyet ad a kötet. Az egyik Kovács Ilona munkája: *Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája*. A dolgozat most közölt második része az 1921–1944 közötti közel negyed század idevágó tevékenységét dolgozza fel. Ezek a pályahatárok egyszersmind történelmi időhatárok, lényegében Trianontól a német megszállásig, a nyilas hatalomátvételig, vagyis a magyar államiság korábbi rendszerének összeomlásáig. Műfaja szerint a munka elemző írás, sokatmondó statisztikai adatok bizonyító anyagával. A hangversenytípusok történeti szerveződésével éppúgy foglalkozik, mint a zongoraművészi repertoárral korszakok szerinti bontásban. Többet is ad a cím ígérétnél, amennyiben bevonja vizsgálódása körébe

a karmester-Dohnányi munkásságát is. Kitűnik, hogy a muzsikusként repertoárjának alapját, Chopin és saját művei mellett, Beethoven kompozíciói alkották. Vagyis, némi túlzással szólva, Dohnányi Beethoven-repertoárja a Halm–Kinsky-féle tematikus jegyzék megfelelő részének kivonata. Ez egymagában elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy impresszáriói teljes szezonokat építsenek Dohnányira az előadás virtuóz és katartikus élmény-áradata mellett a legnemesebb zenei népművelés jegyében is. A tanulmányok fontos része Dohnányi hangversenyeinek teljesség-igényű listája 1921 és 1944 között helyszínek, időpontok és koncert-műfajok feltüntetésével. A másik mutató az ugyanabban a huszonnégy évben játszott műveket listázza, a harmadik és negyedik a kamarazene-partnereket és a zenekari közreműködések karmestereit. E karmesterek között, érthetően, megtaláljuk a kor legnagyobbjait: Abendroth, Ansermet, Ferencsik és Fricsay, Oskar Fried, Mengelberg, Monteux, Franz Schalk, Ÿsaye, Bruno Walter és Henry Wood nevét.

Az „ősbemutató” fogalma – a német „Uraufführung” tükörfordításáé – mindazonáltal tisztázandó lenne. Ősbemutatója egy műnek csak egy lehet: a „magyarországi (budapesti, operaházi stb.) ősbemutató”: fából vaskarika. Ilyen értelemben nem lehetett ősbemutató Kodály *Marosszéki táncainak* Dohnányi-vezényelte első budapesti előadása – mert az ősbemutatót Fritz Busch vezényelte Drezdában. Csak napokkal korábban ugyan – de korábban. Bartók *II. hegedűrapszódia*jának nem Budapesten volt a legelső előadása 1929. november 25-én Dohnányi vezényletével, hanem Amsterdamban Mengelberggel, 1928 novemberében. Takács Jenő *Tarantellá*ját sem Dohnányi mutatta be 1942-ben Pécsen, a mű magyarországi premierje korábban volt, és máshol: Budapesten és Ferencsikkel.

Fontos összefoglalás a kötet harmadik folytatásos közleménye is: Sávoly Tamás munkája Dohnányi működéséről a Magyar Rádióban, a *Rádióélet* című hetilap adatai alapján. E munka negyedik része látott most napvilágot az 1934 és 1936 közötti időből. Mint

a korábbi közleményekben: ezúttal is meglepett Dohnányinak, az intézmény zenei vezetőjének az illendőnél talán intenzívebb jelenléte a Rádió műsorában és az azt tükröző műsorújságban. Három év alatt 450 műsoradat, 40 kisebb-nagyobb népszerűsítő cikk és csaknem ugyanennyi fénykép: nem kevés. Ha azonban összevetjük Dohnányi *építő munkáját* azzal a *leépüléssel*, mely a mondott intézmény jelenlegi tevékenységében (vagy akár az új rádióújságok fénykép-kínálatában) mutatkozik: fájdalmas nosztalgiával gondolhatunk csak a Dohnányi-korra, melynek netáni túlzásai sem árnyékolják be az akkori műsormunka európai koncepcióját.

Molnár Szabolcs írása Fischer Annie 1933-as, a Dohnányi elnöklete alatt megrendezett Liszt-versenyen aratott győzelmével foglalkozik, különös hangsúllyal a győzelem jogosságát vitató sajtóval. Ez utóbbiban Jemnitz Sándor játszotta a legdicstelenebb szerepet. Ő aztán 1937-ben (de akkor egyetlen pillanat alatt) fedezte fel Fischer Annie zsenialitását. Tétélezzük fel, hogy a művész nő újabb és újabb koncertjeinek meghallgatása bírta a kritikust jobb belátásra. És hogy pálfordulásában nem játszott szerepet az a tény, hogy a mondott évben Tóth Aladár, a kor vezető zenei publicistája (így a komponista-Jemnitz potenciális kritikus) feleségül vette a zongoraművésznőt.

Hogy a szolid krimi-elemek se maradjanak ki ebből a tudományos kötetből, arról Szepesi Zsuzsanna izgalmas írása gondoskodik. Tárgya Dohnányinak Gruber Emma, a későbbi Kodályné témájára írott variációsorozata, közelebről e mű eredeti kéziratának kalandos sorsa. Hogy előlegezzem a szerencsés véget: az autográf végül jó helyre került, a Zenetudományi Intézet könyvtárába (jelenleg az Intézet Kodály-kiállításán látható). Bebizonyosodott, hogy a kézirat legális úton: egy antikváriustól való vétel útján került Major Ervinhez, majd az ő 1967-es halála után a Zenetudományi Intézet tulajdonába. Mert Major, a magyar zenetörténet-tudománynak e jelentős mes-

tere, fölöttébb ellentmondásos jellem volt: szenvedélyes-öntörvényű dokumentumvadász, aki azonban ebben az esetben korrekt módon járt el.

Érdemes lett volna megemlíteni, hogy Dohnányinak ezt a szerzeményét az ifjú Bartók is ismerte. Amikor 1901. május 10-én, Fábián Felicie társaságában, először látogatta meg Gruber Emmát, mindhárman zongoráztak valamit: Gruberné Dohnányi variációit és saját művei egyikét.

Nyitott kérdés maradt azonban, hogy miképp került egykor az autográf az Ernst Múzeumba, onnan – a Széchényi Könyvtár érintésével – egy antikvárius portékai közé. De hadd maradjon valami felfedezni való az utókornak is.

Az eddigieket két további tanulmány egészíti ki: Kusz Veronika írása Dohnányi utolsó művéről, a fuvolára komponált *Passacagliáról*

(melyről már az előző kötet is közölt egy elemzést) és Kiszely-Papp Deborah cikke a New York-i Queens College könyvtárának Dohnányi-kéziratairól, mindenek előtt a zeneszerző *Hiszkegyéről*. Ezek a kéziratok, Kiszely-Papp közvetítő tevékenységének köszönhetően, 1994-ben magyar köztulajdonba, az Országos Széchényi Könyvtárba kerültek. Leírásuk, keletkezéstörténetük integráns része a Mesterre vonatkozó tudnivalóknak.

Az ötödik Dohnányi Évkönyv tehát méltó folytatása a sorozat előző kötetének. Nemcsak Dohnányi életéről és műveiről közöl káprázatosan sok új és rendezett tudnivalót. De magasabb nézőpontról szemlélve rengeteg érintkezési lehetőséget kínál a társkutatások művelőinek is. Köszönet mindazoknak, akik létrejöttén munkálkodtak.

BÓNIS FERENC

A Hitel júniusi számának szerzői

<i>Ablonczy László</i> (1945) Budapest	<i>Fekete Gyula</i> (1922) Budapest	<i>Sárándi József</i> (1945) Leányvár
<i>Ayhan Gökhán</i> (1986) Budapest	<i>Jobbágyi Gábor</i> (1947) Budapest	<i>Szakolczay Lajos</i> (1941) Budapest
<i>Baán Tibor</i> (1946) Budapest	<i>Kemsei István</i> (1944) Budapest	<i>Székelyhidi Agoston</i> (1935) Hajdúböszörmény
<i>Bíró Zoltán</i> (1941) Budapest	<i>Kerek Imre</i> (1942) Sopron	<i>Szenási Miklós</i> (1967) Debrecen
<i>Bónis Ferenc</i> (1932) Budapest	<i>Lázár Bence András</i> (1989) Szeged	<i>Szöllősi Zoltán</i> (1945) Budapest
<i>Bubik István</i> (†2004)	<i>Nagy János</i> (1935) Pozsony	<i>Szűrös Mátyás</i> (1933) Budapest
<i>Csoóri Sándor</i> (1930) Üröm	<i>Nagy Pál</i> (1924) Marosvásárhely	<i>Tornai József</i> (1927) Budapest
<i>Duray Miklós</i> (1945) Pozsony	<i>Petrik Béla</i> (1965) Budakeszi	